

כיון שאין מגררים כל כך שהצד שכלפי השיער יהי נאות לכתיבה אלא הצד שכלפי הבשר הוא הנאות לכתיבה, הרי זה בגדר קלף. וזה גם כוונת המרדכי (הל' קטנות סי' תתקנ"ט) במש"כ "...ואי משום הקליפה שמסירים האומנים אין זה אלא תיקון בעלמא ואינה עבה כל כך שיהא שם קלף עליי", והיינו כיון שעושים זה לתיקון בעלמא ולא כדי לעשות דוכסוסטוס אין מורדים כל כך שיהא שם קלף עלי' ולפיכך הצד שכלפי השיער אינו נאות לכתיבה כבדוכסוסטוס.

ד. העולה לדינא

ולדינא עלה לן, דבראשונים מבואר דמותר לגרר את השכבה הנקראת "ליצה" וכן גם דעת השו"ע, ודברי הנ"א שהביא הבה"ל תמוהים. וראיתי מובא בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' קע"ה) דסופרים מומחים טוענים, שאם לא נגררת קליפה הנקראת ליצה, קשה גמישת הקלף, ומנסיונם שמתהווים סדקים בדיו מקשיות הקלף בפרשיות של ראש שנפסלו תוך זמן קצר מכתיבתם. וכפי המציאות שהביא בשו"ת שבט הלוי א"כ ודאי זה בכלל מה שצריך לתקן העור, ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, וכדברי השו"ע. ובאו"ז מוכח שגם אם מגרר במקום השיער כדי להקטין את העובי מותר, כל עוד שלא גרר כל כך שצד השיער הוא הנאות לכתיבה אלא הצד שכלפי הבשר נאות יותר מהצד שכלפי השיער, וזה נראה גם בכוונת כל הראשונים.

סימן ה

קונטרס הדרבה מעשית בקניית סת"ם מהודרים מה לבקש מהסופר ועל מה לשים לב

והנה כפי שמצוי כיום, הרוצה לקנות סת"ם מראהו למי שקרוי "מבין", ואותו ה"מבין" אינו נותן את הדעת כי אם על יופי הכתב ודיקדוקים בתמונת האותיות, דברים שבד"כ [עכ"פ בפרשיות הנמכרות כמהודרות] לכו"ע אינם לעיכובא כלל (והרבה פעמים המה רק דיקדוקים

ש"המבנים" המציאו לעצמם והסופרים סובלים מזה הרבה ואכמ"ל), בעוד שגם הפרשיות הנמכרות כמהודרות מצוי שפסולות¹⁰⁵ מדאורייתא לחלק מהראשונים שדבריהם הובאו בשו"ע ובמ"ב או שנכתבו על סמך איזה קולות [ואף שהסופר יר"ש מ"מ כך לימדוהו ואינו יודע שבאמת אין הדבר מוסכם או שהוא רק דיעבד], באופן שלמשל לענין ד' מינים שום אברך בר דעת לא הי' יוצא בלולב ואתרוג כזה, וכבר שמעתי ממגיה מומחה וותיק דאצל רובא דרובא מהאברכים הד' מינים הרבה יותר כשרים מפרשיות התפילין והמזוזות שלהם וזה רק מחוסר ידיעה בעניינים אלו.

ויעוי' בבה"ל סי' תרנ"ו (ד"ה אם קנה) וז"ל ומ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצות כה"ג] שתלוי בפלוגתא דרבוותא אף **שהלכה דכשר** מ"מ י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש לקנות אחר לצאת כל הדיעות [כ"מ מפמ"ג ועיי' בבגדי ישע שהחמיר עוד ביותר מזה] עכ"ל, ויעוי' בריש דברי הבה"ל שם ובמ"ב שם דזה קודם להידור מחמת נוי.

ולהלן נביא מספר הוראות לסופר, באופן שהתפילין והמזוזות יהיו כשרים לכל שיטות הראשונים שדבריהם הובאו בשו"ע ובמ"ב, שכאמור כפי המצוי כיום, מחוסר ידיעה של הסופרים וביותר של הסוחרים והקונים, אין רגילים להקפיד בזה אפי' בפרשיות הנמכרות כמהודרות כי אם רק על נוי הכתיבה, וגם למגיה היותר מומחה אין שום אפשרות להבחין בזה לאחר הכתיבה. חלק מההוראות הוא כפי שנתבאר אצלנו בסימנים דלעיל, ורובם הוא כפי ששמעתי ממגיהים מומחים ע"פ ניסיונם הרב וכן מגדולי הוראה שליט"א. והוספנו עוד דברים, שכפי ששמענו [מהעוסקים בתחום זה שנים רבות] המכשלה בהם מצוי אצל הסופרים.

[ולענין דקדוקים בתמונת האותיות, לא כתבנו כלום דכאמור לעיל בפרשיות הנמכרות כמהודרות בד"כ הנידון הוא רק בדקדוקים שלכו"ע אינם לעיכובא כלל. וגם יש לשקול היטב אם כדאי

לדרוש בזה מהסופר כיון שהדבר מצריך שינוי בהרגלי הכתיבה ודורש מאמץ מהסופר שעלול לבוא על חשבון דברים שהם באמת בחשש פסול. ויש גם לציין שלפעמים מתוך הרצון להדר בהם באים לידי פסול גמור, ודוגמא נפוצה לכך ע"י לקמן אות י"ח.]

א. מצוי מאד שבזמן כתיבת האות היא נוגעת באות הסמוכה לה כך שכתובתה הסתיימה בפסול [משום שאינו מוקף גויל] דהשו"ע (סי' ל"ב סע' י"ח) מיקל לגרד את הנגיעה, אבל לדעת הרשב"א והסמ"ק כפי שפירשו את הירושלמי יש בזה משום חק תוכות אם מכשיר את האות ע"י גירוד מקום הנגיעה ואין מתירים לגרד כי אם היכא דהנגיעה אירעה לאחר שכבר נגמר צורת האות אף שעדיין לא הרים את הקולמוס והובאה שיטתם בבה"ל שם (ד"ה ואם גרר) ויעו"ש דפסק לסמוך על השו"ע רק היכא שכבר כתב התיבות שאח"ז דאל"כ יצטרך לגנוז את התפילין או המזוזות משום דלא כסדרן, וכ"כ בקסת הסופר (ס"ח סע' ט"ו ובלשכת הסופר חקירה ו') דקרוב הדבר דמעיקר הדין הוא כדעת הרשב"א ואין להקל בזה כי אם בשעת הדחק. ומצוי מאד מאד שגם הפרשיות הנמכרות כמהודרות פסולות מדאורייתא לדעת הרשב"א והסמ"ק, ויעו"י במה שכתבנו בסימן ג' דהפ"י היותר מוכן בירושלמי הוא כביאור הרשב"א והסמ"ק ומהבבלי אין שום ראי' שחולק בזה והרמ"ע מפאנו ואבן העזר החזיקו בתוקף בשיטת הרשב"א וכן מצדד החזו"א [מיהו במה שכתבו אבן העזר והרמ"ע מפאנו להחמיר דלא מקרי נגמר האות אלא לאחר שכבר הגבי' הקולמוס, בזה נראה דא"צ להחמיר כלל וכמו שביארנו בסימן ג' סק"ד]. (ושמעתי מאנשי מקצוע דהטעם שכל כך נשתרש אצל הסופרים להקל בזה ולהעלים עין מנגיעות בזמן הכתיבה הוא מפני שכדי לגרד נגיעה בזמן הכתיבה הם צריכים משום דין כסדרן להתעכב במלאכתם ולהמתין עד שהדיו יתיבש דדיו לח א"א לגרד וגם עצם פועלת הגירוד הרבה פעמים אינה קלה ומורידה מהנוי, והרי ממילא על שיטת הסמ"ק והרשב"א איש לא ישאל אותם ולא יוקיר אותם כי אם על נוי הכתיבה...).

והגר"מ שטרנבוך שליט"א כתב דפרשיות תפילין או מזוזות שנמכרו בחזקת מהודרים ואינם כרשב"א הוי מקח טעות, וכן אמר הגר"י פוזן שליט"א דהבא לקנות מהודר אסור למכור לו מה שאינו כרשב"א ואף אם הקונה אינו אומר זאת בפירוש, וכן אמר הגר"ש רוזנברג שליט"א דהבה"ל מכשיר רק בדיעבד ואסור למכור זה למי שקונה במחיר גבוה. וחישוב להעיר, דגם לדעת השו"ע שמתיר לגרד רק הנגיעה, יעו"י במ"ב סק"פ דהוא רק באופן שלא נשתנה האות מצורתה ע"י הדביקות, אבל אם נשתנית האות מצורתה ואין התינוק יכול לקרותה וכ"ש אם נשתנית לצורת אות אחרת, צריך לכו"ע לגרור גם את האות הקודמת. ויש להוסיף על דברי המ"ב, דא"כ צריך להזהר שבכל משך כתיבת האות שלא יהי' רגע שישתנה ע"י הנגיעה צורת האות הקודמת, דאל"כ אף שבגמר האות השני ניכר צורת האות הקודם מ"מ כיון שלא חזר האות הקודם לצורתו אלא ע"י גמר כתיבת האות השני [שאז ניכר שיש כאן שתי אותיות] הו"ל כחק תוכות שלא חזר לצורתו אלא מחמת כתיבה אחרת ולא מחמת כתיבה בגופו, וצריך לזה הרבה זהירות ותשומת לב. וכיון שהדברים (אף שהם פשוטים למעיין ויעו"י בספר משנת הסופר לגר"מ שטרן שליט"א ס"ח סק"מ שהביא כן בשם הרבה אחרונים) סתומים במ"ב, יש סופרים שמחוסר ידיעה נכשלים בזה, כיון שלאחר שכבר נגמרה האות בד"כ אף בנגיעה גסה ניכרת כל אות לעצמה ומשא"כ טרם שנשלמה האות.

ב. מצוי מאד שתגין של האותיות של השיטה שמתחת נכנסים מעט לתוך "ך" שבשיטה שמעלי' והסופרים והמגיהים רגילים לסמוך בזה על שו"ת רע"א (מה"ת סי' כ"ז) ולהקל בזה נגד המ"ב (ס"ק קכ"ט וס"ק קל"א) שכתב שיש להזהר שלא יכנס אף כל שהוא ואף ל"ך, אבל בחידושי הרמב"ן בגיטין [שלא הי' לפני הגרע"א] מבואר להדיא כדברי המ"ב וכמו שכתבנו בסימן ב' סק"י וכן הסכים הגר"י פוזן שליט"א דלשיטת הרמב"ן כל שנכנס מעט פסול מדין מוקף גויל ואף לכג' "ך", וא"כ תפילין ומזוזות אלו פסולים מדאורייתא

לשיטת הרמב"ן וכן החזיקו בשיטתו הרא"ה והריטב"א בגיטין שם, ואף שלענין דיעבד נפסק להקל כשיטת התו' שם וכמו שכתב במ"ב ס"ק קל"ב מ"מ מי הוא זה שירצה לצאת באתרוג הפסול מדאורייתא לשיטת הרמב"ן הרא"ה והריטב"א. ואפשר להמנע מזה, ע"י תכנון נכון של הכתיבה ושימוש בעובי קולמוס קטן יותר דבר המאפשר להקטין את האותיות ולהגדיל את המרווח בין השורות, וכן אין להאריך את התגין יותר מעובי קולמוס ובשעת הצורך אפשר לקצר קצת.

ג. במזוזה השרטוט הוא מדאורייתא ולעיקובא, ובשו"ת רע"א סי' נ' מבואר דצריך שהשרטוט יהי' קיים לעולם. ואף שבשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קמ"ח) מיקל בזה דלא כגרע"א, מ"מ אמרו לי הגר"מ אטיק והגר"י פוזן שליט"א דהלכה כגרע"א דצריך שהשרטוט יהי' קיים לעולם, ושמעתי (מפי השואל עצמו) שכן הורה גם הגריש"א שליט"א (ואמר שאם השרטוט נעלם לאחר הכתיבה רק באות אחת או שתיים אפשר להכשיר אך אינו כשר לכת', וכן אמר הגר"ש רוזנברג שליט"א דעכ"פ לענין שיהי' כשר לכת' הוא אפי' באות אחת), וכ"כ הגר"ח"ק שליט"א בספרו מזו"ב (סי' רצ"א שעה"צ אות ד') [והוסיף שם דכשבודקים המזוזה פעמיים בשמיטה צריך לבדוק שגם השרטוט עדיין קיים וכן אמר לי הגר"י פוזן שליט"א והרבה מגיהים אינם בודקים כלל את השרטוט]. ולכן כשסופר בוחר קלף עבור המזוזה, צריך לבדוק שהשרטוט חרוץ היטב בעומק דאז יחזיק לאורך זמן, ובקלף שהוא שעיר או קצת קשה מצוי שאין השרטוט תפוס היטב ולא יחזיק לאורך שנים.

והתקלות המאד מצויות בזה, הוא כשהסופר צריך למחוק איזה אות שלא יצאה כהוגן, וכפי הרגילות בשעה שמגרד את האות מתגרד גם השרטוט ואז הסופר חוזר ומשרטט ואח"כ כותב מחדש את האות, והנה כיון שאותו השרטוט שהסופר משרטט בד"כ אינו מקצועי כשרטוט הנעשה ע"י יצרני הקלף וגם כיון שכבר גירד באותו המקום הסופר חושש להעמיק מידי בשרטוט כדי שלא יהי' חור בקלף, מצוי ששרטוט

זה שעשה הסופר אינו נתפס טוב בקלף ואינו מחזיק לאורך זמן. ושמעתי ממגיה מומחה ומנוסה שכבר עברו תחת ידו מאות מזוזות, שבערך 50% מהמזוזות במקום שהי' מחק והסופר שרטט לא החזיק השרטוט לאורך זמן ונעלם לגמרי, וזה תלוי בסוג הקלף דבקלף קשה יותר או שעיר אין השרטוט נתפס היטב לאורך זמן, וכן תלוי במיומנות הסופר בעשיית שרטוט.

ד. היכא דאירע פסול באות בזמן כתיבתה [עקב נזילת דיו או שמשך הקולמוס יותר מדין דבר המצוי אצל כל סופר, נחלקו הקדמונים מערכה מול מערכה מה מותר לגדר מהאות כדי שלא יהי' משום חק תוכות, דלדעת הרד"ך וסיעתו (הובא במ"ב סקס"ז ובבה"ל שם ד"ה ונסתמה) צריך לעולם למחוק את כל האות ולכותבה מחדש דאם לא כן הוי חק תוכות, אבל לדעת הרלב"ח וסיעתו בהרבה אופנים [ואכמ"ל] א"צ למחוק את כל האות, ולהלכה יעו"ש במ"ב נפסק לקולא. ואף שהפרשיות כשרות לכתחילה, מ"מ בפרשיות מהודרות צריך לצאת גם דעת הרד"ך וסיעתו וכמש"כ בספר גט פשוט ובקסת הסופר (ס"ח סע' ח') דלכת' יש להחמיר כרד"ך (ויעו' במה שכתבנו בסימן ג' סק"ה דפשטות דברי הראשונים היא כרד"ך ויעו"ש עוד), ובזה גם מרויח שלדעת המקלים צריך לדון בכל מקרה לגופו האם בזה א"צ למחוק את כל האות ומה כן חייבים למחוק, והדוגמאות המפורשות בזה במ"ב מעטות, וכידוע לסופרים במציאות הוא בהרבה אופנים שונים ואז הסופר צריך לדמות מלתא למלתא, והנה בשאר העניינים לא הי' מעלה בדעתו לסמוך על הדמוי מלתא למלתא והכרעותיו של אותו הסופר [שהרי הוא אינו רב וד"ל], אבל לענין חק תוכות הרי הוא סומך עליו לגמרי בנידון דאורייתא בעניינים שאף מורי הוראה מובהקים מתחבטים איך לדמות מלתא למלתא וגם מה שזה מכשיר זה פוסל.

ועוד דהרבה סופרים נוהגים להקל, דחצי אות הנעשת בחק תוכות מותר אם גמר בכתיבה, והוא נובע מהבנה שטחית של דברי המ"ב בזה, דבאמת דעת המ"ב הוא להחמיר בזה (וכמש"כ במ"ב סקס"ז "אך האחרונים מצדדין להחמיר בזה וכו'" יעו"ש,

ברכת

הדרכה בקניית סת"ם

אברהם

תז

וב"מ" שנסתמה כתב המ"ב סקע"ד דהא דמותר לגרד את החרטום ולהשאיר את הנ"ן ואח"כ לחזור ולכתוב את מה שגרר הוא רק מכיון שנכתב בהכשר אבל רי"ש שעשאה דלי"ת צריך למחוק כולה משום שהוא נעשה בכתיבה אחת) וכן גם דעת קסת הסופר וכמש"כ בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' ח' אות י"ב (והא דמבואר במ"ב סוף ס"ק ס"ז דאם נפלה טיפת דיו קודם שגמר האות אפשר להקל היכא שמגרר מתחלה הטיפה וגומר האות ע"י כתיבה, הוא רק היכא שנפלה טיפת הדיו לאחר שכבר כתב בהכשר ובאופן שאינה מבטלת את קו האות שכבר נכתב, וכן פירש בספר משנת הסופר לגרי"מ שטרן שליט"א ס"ח סוסק"ד בשם המק"מ).

ואם מחמיר כרד"ך הרי הוא ניצל מחשש פסול דאורייתא.

ה. ולפי כל האמור לעיל, נראה דבמקום להוציא סכומים גדולים על פרשיות מהסופרים "החשובים" [והוא כרגיל רק מחמת נוי הכתיבה דבר שלכו"ע אינו לעיכובא כלל], עדיף טפי ליקח מסופר "פחות חשוב" פרשיות פחות נאות אבל תמורת סכום זה להתנות עמו כדלקמן, ואז ינצל מכמה וכמה מכשלות מדאורייתא וגם התפילין והמזוזה יהיו כשרים לכל שיטות הפוסקים דבר שהוא בודאי עדיף מהידור בנוי הכתיבה, וגם אצל הסופרים ה"פחות חשובים" יש יותר נכונות לשמוע ולקבל האמת ממי שאמרה.

יתנה עמו שלא יהיו שום תגין נכנסים לתוך האותיות שבשיטה שמעל, אפי' כל שהוא, ואפי' ל"ך ו"ף". וכן יתנה עמו, דאם יש נגיעה כל שהיא בין שתי אותיות (ואם רק ע"י זכוכית מגדלת רואים שאינו נוגע יש להחשיב את זה לחומרא כנוגע) יש להכשיר רק באופן שמוחקים לגמרי את שתי האותיות הנוגעות [ויש להזהר שלא ישאר שום רושם דיו וכמש"כ המ"ב סי' ל"ב ס"ק קי"ג] וכותבים אותם מחדש, ואם צריך לגרד רק באות עצמה [ולא בין האותיות] יש להכשיר רק באופן שמוחקים לגמרי את כל אותה האות וכותבים אותה מחדש. וזה בתפילין, אבל במזוזה כדי לא לסכן את השרטוט וכאמור לעיל באות ג' יתנה עמו שיהי' באופן שלא יהי' גירוד כלל בין האותיות ובאותיות.

ולגבי התגין ג"כ כדאי להתנות עמו [וכן שמעתי שנוהג הגר"מ שטרנבוך שליט"א] שאם יש נגיעה כל שהיא, למחוק לגמרי את התגין הנוגעים (ומבלי לגרד בשרטוט) ולכותבם מחדש, (ועכ"פ באופן שע"י הנגיעה לא נעשתה אות אחרת כגון ש' ע' ח' וכל תג ניכר לעצמו הוא רק חומרא דאפשר דבתגין ליכא דין ח"ת כיון שאינן מגופ האות וכן פשיטא לי' למק"מ סי' ל"ב סקס"ח ויעו"ש בגדה"ק סקי"ט, ואת"ל שכיון שגם תגין צריכים כתיבה תג הנעשה ע"י ח"ת פסול וכן בפשוטו, מ"מ יעוי' חזו"א סוסי' ח' דדין כתיבה תמה אפשר דלא נאמר על תגין, ולפ"ז ליכא דין מוקף גויל בתגין וכן מבואר במאירי שהביא הבה"ל ס"ד וא"כ לא צריך לגרר הנגיעה, ואת"ל דגם בתגין יש דין מוקף גויל וממילא לרשב"א ולסמ"ק היכא דמגרר את הנגיעה חשיב ח"ת מ"מ לא גרע מלא כתב כלל את התגין דבדיעבד קי"ל בסי' ל"ו ס"ג דכשר וכמבואר בבה"ל סי' ל"ט דמכשיר בדיעבד תגין שכתבם חש"ו כיון דלא גרע מאם לא כתבו כלל את התגין).

ועוד גם לגבי הוספת דיו כדאי להתנות עמו, שאם התחיל בכתיבת אות חדשה שוב לא יחזור לאות הקודמת, דיש אופנים שיש בזה משום שלא כסדרן ובמציאות כמעט תמיד האופנים שקורים אינם בדיוק אותם אלו שנתבארו בפוסקים, ואם אינו רוצה לסמוך על הדימוי מלתא למתלא ^{הנחמה} דהכרעותיו של הסופר כדאי שיתנה כן, ועכ"פ יתנה עמו שיכול לחזור רק כדי לחזק את האות או באופן שהוא פשוט וברור לגמרי לכו"ע מה שקרוי תיקונים "קוסמטיים" בעלמא.

ואין במה שכתבנו דבר חדש, דכבר כתב במ"ב (בתחילת קונטרס משנת סופרים) וז"ל ועיין בח"א שכתב דהוא היה מתנה עם הסופר שלו שלא להניף עליהם ברזל מחמת זה ובאמת עצתו היא טובה מאד אבל איננה מועלת רק לענין להנצל עי"ז מחשש דחק תוכות אבל לא משלא כסדרן אם לא שיהיה הסופר להתנהג במלאכתו מלאכת שמים לאט לאט שלא להעתיק ידו מן האות עד שיעמידנו על תמונתו כדין עכ"ל. וכן כתב רבינו הגרי"ז סאלאווייציץ זצ"ל בהוראות לסופר שלו (באגרת תמוז תרפ"ט לפרשיות תפילין עבור בנו הגרי"ד זצ"ל)

וז"ל ויזהר הרבה בחק תוכות שלא יתקן שום אות ולא שום תג ע"י מחיקה כל תיקון שהוא, ולא יקל בזה שום קולא. גם יחמיר הרבה בהכתיבה כסדרן, הן בגוף האותיות והן בתגיהן. ולאחר כתיבת האות שלאחריו לא יתקן שום אות אף תיקון קל ולא התגין שלו, ולא יקל בזה שום קולא אף במקום שמבואר באחרונים להקל, כי רבו הדעות בכל דבר, ואין להם שורש בגמ' עכ"ל, וסיים שם "כל אלו הדברים הם בעיני עיקרים גדולים הנוגעים לכל הכשרן של התפילין שאין לוותר עליהם אף כמלא נימא".

ו. מצוי שאירע איזה פסול וכבר המשיך אח"כ לכתוב כמה תיבות, וכדי שלא יהי' בזה משום שלא כסדרן לתקנו הוא צריך תחילה למחוק את מה שכתב אח"כ, אלא כיון שקשה למחוק הסופר מוחק רק את מה שיש בו בכדי לבטל את צורת האות, מיהו צריך להזהר שיהי' באופן שהוא מבטל לגמרי את צורת האות ולא סגי לפסול את האות ע"י שיעשה בה הפסק כל דהו, ויש עם זה תקלות נופעם אמר הגריש"א שליט"א את העצה הנ"ל לסופר אחד אלא שהוסיף הגריש"א שהסופר יראה לו אח"כ איך הוא ביטל, וכדאי למחוק את הכל ולהשאיר רק את הגגות דשם המחיקה היא קשה במיוחד שלא יפגע בשרטוט. (ויש לדעת דאף שהמ"ב [בקונטרס משנת סופרים עמ' ס"א] פוסק דחצי אות שלא כסדרן מותר, האבני נזר [או"ח סי' ט' י'] ושו"ת שואל ומשיב [מהדורה ג' ח"א סי' צ"ו] מחמירים בזה ולפיהם לא יהי' תקנה כי אם למחוק לגמרי את התיבות שאח"כ, ובשו"ת שבט הלוי [ח"א סי' י"א וח"ז סי' קס"ד אות ג'] כתב מחמת זה דלכת' יש למחוק הכל ואל"כ אם מוכר סת"ם מהודר עליו להודיע לקונה שחסר קצת בהדור יעו"ש).

ז. לפעמים ניתז מהקולמוס טיפת דיו, והנה בנפלה טיפת דיו על קווי האות ממש, המ"ב (שעה"צ אות ע"ד ובבה"ל סע' י"ז ד"ה ואינה ניכרת) כתב להקל דאין בזה משום כתב ע"ג כתב, מיהו יעוי' בספר תשובות וכתבים ממרן החזו"א (סי' כ"ד) דיש להחמיר בזה דפסול ואין להכשיר אף באופן דיעביר עוד קולמוס עליו (וביאור הדברים הוא, דמש"כ השו"ע סע' כ"ז דמותר להעביר קולמוס על תיבות שעומדים להמחק ולא חשיב שלא כסדרו ווהוא

מתה"ד סי' מ"ח וכ"כ בשו"ת מהרי"ל סי' קי"ט], מוכח שענין כתב ע"ג כתב הוא שהם מצטרפים להיות ככתב אחד [וכן מוכח מספר התרומה שכתב דגם ר' יהודה גיטין כ' א' דס"ל דכתב שלא לשמה מהני לכתוב עליו לשמה מודה היכא דכתב בחק תוכות דלא מהני העברת קולמוס], ונחלקו ר' יהודה ורבנן גיטין כ' א' בכתב שלא לשמה ועליו כתב לשמה, אם סגי בלשמה שמעורב בכתב זה, דלרבנן בעינן שיהי' כולו לשמה. ולאמור היכא דכתב לשמה וע"ז כתב שלא לשמה שפיר איכא למימר דלרבנן פסול כיון שמעורב בכתב שלא לשמה ותו אינו כולו לשמה, אבל לענין הא דהשו"ע סע' כ"ז דשניהם לשמה הכתב החדש שמורכב משניהם כולו לשמה, ואין בזה שלא כסדרן כיון שהאות כבר הייתה קיימת ואינו אלא הוספה בעלמא כמבואר בתה"ד ובשו"ת המהרי"ל שם).

ח. חשוב מאד לבחור קלף דק ושיהי' כמה שיותר גמיש וכן שיהי' סופג וגם אין לכתוב בדיו סמיך דאינו נספג היטב בקלף, דאל"כ במשך הזמן עלולות האותיות להסדק מחמת הגלגול וביותר בקיפולים בתפילין של ראש. ודבר זה נוגע לפסול דאורייתא, דאף שאם יש הפסק באות בד"כ אפשר לתקנו (ויעוי' במה שכתבנו בסי' ג' סק"ו), מ"מ כל עוד שלא תיקנו הוא פסול לכו"ע מדאורייתא (ומצוי שאין שם ממשות דיו רק איזה רושם חלודה או אבק שחור מהדיו, וצריך התבוננות היטב. וחס"ד להעיר שגם בהפסק דק כל כך שנראה רק כנגד השמש פסול, ומה שכתב הבה"ל להכשיר בזה כבר תמה ע"ז מאד החזו"א ס"ח סק"ח ויעוי' במה שכתבנו בזה בסי' ב' סק"ט, וצריך לדעת שהרבה מגיהים אינם בודקים כלל אחר הפסק שנראה רק כנגד השמש!).

וצריך לברר גם את מקור הקלף, שהעיבוד שם נעשה לשמה כדין, וגם שלא מגרדים שם הרבה במקום השיער [ובפרט שכן נח יותר לעבדו וביותר מצוי המכשול בתפילין של ראש] וכמש"כ בשו"ע סי' ל"ב ס"ז (ויעוי' במה שכתבנו בזה בסי' ד'), ויש הידור להשתמש בקלף עבודת יד.

ט. בענין צורת הפרשיות, הרבה נוהגים כעצת הט"ז, שאף שקי"ל כשיטת הרמב"ם מ"מ יש עצה לצאת גם שיטת הרא"ש ע"י שישאיר ריוח של

פחות מט' אותיות קטנות בסוף שמע וריוח של פחות מט' אותיות קטנות בתחילת והי' אם שמוע, אבל צריך שבצירוף שני הרווחים יהי' שיעור של ט' אותיות קטנות [שהוא שיעור הריוח הנצרך לחלק בין הפרשיות] דאל"כ פסול לכו"ע (יעוי' שו"ע סי' ל"ב סע' ל"ו ומ"ב ס"ק קס"ד ונתבאר אצלנו באורך בסי' א').

וצריך לדעת, דכיון שהנוהגים כעצת הט"ז צריכים להשאיר בדוקא ריוח של פחות מט' אותיות קטנות בסוף שמע וכן פחות מט' אותיות קטנות בתחילת והי' אם שמוע, התקלות בזה מצויות דמצוי שהסופרים טועים במדידה (דט' אותיות קטנות הכוונה היא לט' יודי"ן כפי אותו הכתב וכמש"כ המ"ב ס"ק קס"ג והוא דבר שצריך דקדוק) ומשאירים ריוח מועט מדי, כך שבצירוף הרווחים אין ט' אותיות קטנות והוא פסול מדאורייתא לכו"ע, וכבר חשש לזה החזו"א (סי' י' סק"ב), ובדרך כלל המגיהים סומכים בזה על הסופר ואינם טורחים למדוד שוב (ומעשה שהי' לפני כמה שנים בסופר יר"ש שהוא גם הי' הסופר של שני מורי הוראה ידועים, שרק אחרי זמן התברר שהי' נוהג לשער את הריוח לפי איזה יודי"ן קטנים ולא לפי אותו הכתב וא"כ לא הי' בצירוף ריוח מספיק ופסול לכו"ע ובמשך כל אותו הזמן שום מגיה לא העיר לו מעולם כלום).

ועוד צריך לדעת, דהחזו"א (סי' סק"ב) ס"ל דשיעור ריוח פרשה לעיכובא הוא 11 יודי"ן (יעוי' דנסתפק בזה ולקמן שם נקט החזו"א לחומרא דאם אין בצירוף הרווחים 11 יודי"ן הוא פסול דיעבד), ודלא כמ"ב שמכשיר ב 9 יודי"ן. ויעוי' במה שכתבנו בזה בסימן א' סק"ב, והרוצה לחוש לדעת החזו"א עליו לדעת שהרבה סופרים ומגיהים נקוט בידם דסגי ב 9 יודי"ן וכדעת המ"ב.

ולענין מעשה, הרוצה לנהוג כעצת הט"ז, הורה מרן החזו"א זצ"ל (יעוי' בספר ארחות רבנו ח"א עמ' ל') שיהי' בסוף שמע ובתחילת והי' אם שמוע שיעור ריוח של בין 7 ל 8 יודי"ן של אותו הכתב, ובזה ימלט מחשש פסול.

ובל זה לרוצה לעשות כעצת הט"ז, אבל אנו העלנו (בסימן א' סק"ט) שיותר טוב שלא

לעשות כעצת הט"ז אלא כדעת השו"ע (סי' ל"ב סע' ט"ו) שבתחילת פרשת והי' אם שמוע יניח ריוח של ט' אותיות (שהוא כאמור לחומרא לפחות רוחב יו"ד של אותו הכתב כפול 14) ובסוף שמע יניח ריוח של פחות מט' אותיות קטנות, דבכה"ג כל האחרונים מודים שהוא ודאי כשר (דקי"ל כרמב"ם ולא עוד אלא שאף לדעת הרא"ש אם עשה כרמב"ם בדיעבד כשר וכמש"כ במ"ב ס"ק קנ"ח וסוס"ק קס"ד ובחזו"א) אלא שרק חסר את ההידור של שיטת הרא"ש, אבל אם יעשה כט"ז הרי לדעת הב"י המג"א הגר"ז ועוד גדולים (הובאו בבה"ל שם ד"ה לדעת) וכן לדעת המאירי (בספרו הנקרא קרית ספר) ולריטב"א שבת הנד"מ הוא פסול לגמרי מדינא, וראוי לבחור בדרך היותר בטוחה (ונראים הדברים שגם הט"ז ודעימי' אם היו רואים את דברי הריטב"א שבת הנד"מ שמפרש ברמב"ם שלא כפירושם אלא כדעת הב"י בודאי לא היו מורים להכנס לחשש פסול דאורייתא בשביל להדר את שיטת הרא"ש). ויעוי' בסי' א' סק"ט שהארכנו בזה, וכתבנו שם שבמזוזה ודאי נראה שאין כדאי לעשות כעצת הט"ז, ושכן מבואר בחזו"א דבמזוזה אין נוהגים כט"ז אלא כשו"ע.

וי"נ עוד להעיר דאם אינו עושה כעצת הט"ז אלא כשו"ע, יכול גם להרויח את הדין לכתחילה ששיעור הריוח בין הפרשיות הוא אינו רק ט' אותיות קטנות אלא ג' תיבות "אשר" ועוד ב' אותיות קטנות וכמש"כ במ"ב ס"ק קס"ג, וכבר העירו בזה המחצית השקל והחזו"א (בתפילין אפשר בקל לסדר שהריוח יהי' כן, ובמזוזה הדבר קשה יותר ועכ"פ יראה שבצירוף הרווחים יהי' כשיעור זה, ויעוי' במה שכתבנו בסימן א' סק"ב להוכיח מדברי הראשונים דסגי אף לכתחילה בט' אותיות בינוניות וא"צ להוסיף עוד ב' אותיות קטנות. והעצה להגדיל את הריוח הוא ע"י שימוש בעובי קולמוס קטן יותר ובזה גם מרווחים שהתגין לא נכנסים לאותיות שבשיטה שמעל יעוי' במה שכתבנו לעיל סוף אות ב').

י. בתחילת כתיבת הפרשיות, צריך לאמר בפיו "אני כותב פרשיות אלו לשם קדושת תפילין", וכיוצ"ב לענין מזוזה וס"ת (שו"ע סי"ט ומ"ב סקצ"ב). ובשעה שהסופר אומר נוסח זה. לא יזרוק

המילים מפיו כמצוות אנשים מלומדה ולבו כל עמו, אלא צריך להקפיד לכוון למה שאומר, דאל"כ לא הועיל כלום. ויזהר שלא יפסיק בין האמירה לכתיבה. ויש להקפיד לומר בלשון הוה "אני כותב", ולא בלשון עתיד "אני אכתוב" (הגרני"ק שליט"א ועוד יעוי' ארחות רבנו ח"ב עמ' ל"ב).

יא. וחזן ממה שאומר בתחילת הכתיבה וכדלעיל אות י', צריך בכל פעם שכותב אזכרה לומר שכותב לשם קדושת השם (שו"ע סי"ט). ולפעמים הסופר שוכח לקדש את שם השם, ונזכר רק לאחר שכבר התחיל לכתוב את שם השם, והרבה סופרים סומכים בזה על שיטת הבני יונה והקסת סופר שמקלים היכא דקידש את השם רק בסופו (הקסת סופר מיקל כבני יונה רק באופן שמיא ידע שהוא כותב שם השם ומשום צירוף שיטות), ואף שקולא זו נפוצה אצל הסופרים אבל צריך לדעת שהדברים מחודשים ואינם מוסכמים (יעוי' מלאכת שמים כלל ט' ס"ד ומק"מ סי' רע"ו סקכ"ח וגדה"ק סק"ז), והדעת נוטה לאסור בזה והסומך ע"ז הרי הוא בחשש פסול גמור וכמש"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ה ס"ח אות ט"ז).

יב. אף אם קידש את השם ואמר "אני כותב לשם קדושת השם", מ"מ צריך מאד להזהר שלא יסיח דעתו מקדושת שם השם במשך כל כתיבת שם השם, דאף אם הוא טרוד במחשבות אחרות לית לן ב"י וכמש"כ בחזו"א (סי' סק"ג ד"ה וזה) ודלא כגר"ז (סי' ל"ב סע' ל"ב) שהצריך לחשוב במשך כל הכתיבה שכותב לשם קדושת וכו', מ"מ צריך מיהא שיהי' מודע [במשך כתיבת כל השם] שהוא עכשיו כותב את שם השם ולא סתם תיבה של הפרשה (יעוי' רמ"א סי' ל"ב סוף סי"ט ומק"מ סי' רע"ד סק"ו ושו"ת שבט הלוי ח"ה ס"ה אות ה' וה"ה לענין קדושת שם השם), כן שמעתי [מפי השואל עצמו] שהורה הגריש"א שליט"א במעשה שהי' אצל אחד מבחירי הסופרים שבאמצע כתיבת השם הסיח דעתו כמו שמצוי לפעמים באמצע תפילת י"ח באופן שאף שעדיין הי' מודע שכותב יריעה לס"ת מ"מ תו לא הי' מודע שכעת הוא כותב את שם השם, ואמר הגריש"א דזה הוי כמתעסק לגבי שם השם. ויש שטועים בזה. והמכשול בזה מצוי ונכחו שהוא

אצל רובינו כג' באמצע תפילת שמונה עשרה] והנידון הוא בפסול גמור לעיכובא. ויש סופרים המדקדקים בדבר ונוהגים במשך כל כתיבת שם השם לחזור ולומר שוב ושוב "לשם קדושת השם", והוא עצה טובה.

יג. יש סופרים שסומכים על עצת הט"ז שקודם הכתיבה בנוסף לנוסח הנזכר לעיל אות י' גם יאמר "וכל אזכרות שבו לשם קדושת השם" דהבה"ל סומך ע"ז היכא דיש לו ספק אם קידש אח"כ השם במקומו, אבל צריך לדעת שודאי אינו מהודר דהרבה אחרונים חולקים על הט"ז וגם הבה"ל מיקל בזה רק בדיעבד במקום ספק ומשום צירוף. [אוצר החכמה] ודרך אגב יש להעיר, דהרמ"א (סי' ל"ב סע' י"ט) חולק על השו"ע שם ומיקל היכא דקידש את השם רק במחשבה וכן הסכימו האחרונים (ואף מפוסקי ספרד) והמ"ב, אבל רק מעט יודעים שהחזו"א (סי' סק"ג) חולק בתוקף וס"ל כשו"ע שצריך לקדש דוקא בפה ולעיכובא].

יד. משום זה קלי ואנוהו יש להשאיר ריוח בין האותיות לא פחות ממלא חוט השערה (יעוי' במש"כ התיקון תפילין באות "ע" וז"ל "צריך לקרב האותיות שכל תיבה ותיבה יחד ובלבד שיהי' בין כל אחת ואחת לכל הפחות כחוט השערה" ויעוי' היטב גם בלבוש יו"ד סי' רע"ד ס"ג, וכן אמר הגר"י פוזן שליט"א), ועוד דאם הסופר כתב על קלף "טרי" במשך הזמן הקלף מתייבש ומתכווץ מעט, ובריוח פחות ממלא חוט השערה בקל יכול לבוא לידי נגיעה גמורה ופסול לכו"ע משום אינו מוקף גויל. אמנם זה בד"כ בקל אפשר לתקן לאחר הכתיבה ולגרר מעט, כל שמיא אחר התבוננות רואים שאינו נוגע [אבל אם רואים ריוח רק ע"י זכוכית מגדלת חשיב לחומרא כנוגע].

טו. מצוי לפעמים שבכג' תיבת "דגנך" בין ה"נ" ל"ך" יש ריוח מלמעלה כמלא אות קטנה [כרוחב "ו"], ובכה"ג אף שמלמטה הריוח קטן מ"מ הוא חשיב כשני תיבות ופסול וכמש"כ המ"ב ס"ק קי"ב, והרבה מגיהים אינם בודקים את זה.

טז. יקפיד שעקב אות ה"ב לא יכנס כלום לאות "ד" או "ר" או "ו" שלפניו, וכיוצא בקצה

[אוצר החכמה]

נמצא שהמושב פחות מחצי מהגג, וכן הוא בפרשיות התפילין ובס"ת של מרן החזו"א וכן כתב בעצמו בסופו, וכן שמעתי שנהג רבינו הגר"ז סאלאווייצקי זצ"ל. ואמר לי נכדו של הגר"ד שמידל שליט"א שסבו הנ"ל אמר לו ששאל את רבינו הגר"י קניבסקי זצ"ל איך לכתוב את המושב, וענה לו שיכתוב את המושב כשני שליש מהגג ובזה יוצא בין דעת הגר"א ובין דעת הרדב"ז והתור"ת שהביא המ"ב שם). והניסיון מוכיח, שהמקצר הרבה במושב ה"ל" כמעט ולא ימלט שיהי' איזה "ל" שמושבו קצר מעובי קולמוס דלדעת הבה"ל הוא פסול (וגם יש להעיר דבבה"ל שם כתב דשיעור המושב לעיכובא הוא כמלא אות קטנה ופשטות דברי המ"ב סי' ל"ב סקמ"ד וחזו"א סי' ז' הוא יותר מעובי קולמוס).

יב. לפעמים הסופר מקצר בצואר ה"ל" כדי שלא יכנס לאות שמעלי, אבל צריך להקפיד שהצואר לא יהי' קצר מאורך ו'. וכן באותיות הנכתבות בסוף שורה מצוי מפאת חוסר המקום שכותבים בצורה מצומצמת, ולפעמים הם בחשש פסול מחמת שינוי צורה, כג' באותיות ב' ד' ק' ר' ק'. **כ.** דעת הרא"ם היא, דמה שאמרו בגמרא דאותיות שעטנ"ז ג"ץ צריכות ג' זיוני"ן אין הכוונה בתגין אלא שיעשה ראשיהם מרובע כך ששלושה מפינות המרובע [שתי הפינות הקידמיות והפינה העליונה האחורית] הם הג' זיוני"ן. ובמ"ב (בקונטרס משנת סופרים באות ט') מסתפק גם לענין דיעבד אם עשה ראשי שעטנ"ז ג"ץ מעוגלים אף אם היו תגין עליהן. ואף שמה שדן בזה המ"ב לפסול אפי' בדיעבד צ"ע [ואכמ"ל] מ"מ ודאי שלכתחילה צריך שיהי' גם כשיטת הרא"ם, ושוב שמעתי כן מהגר"י פוזן והגר"ש רוזנברג שליט"א דודאי צריך להקפיד על שיטת הרא"ם דהמ"ב מחמיר בזה. ובד"כ אם הראש מעוגל אפשר לתקן, אלא שהרבה מגיהים אינם טורחים לבדוק בזה.

(ויש) להעיר שמרן החזו"א ז"ל בריש סי' ט' פירש בשיטת הרא"ם דלא כמ"ב אלא בעינן שמהזויות החיצוניות יוציא מהן קוץ כלשהו [ויראה לי דכוונתו למה שנוהגים הסופרים שאת משיכת ראש ה"ז" ושאר האותיות בכיוצ"ב. מתחילים בקו התחלה של כעין חצי

הימני של גוף ה"א" (ולענין דיעבד יש בזה פרטים ואכמ"ל, ותלוי גם בכיוון משיכת הקולמוס אם הוא מימין לשמאל. ורק יש להעיר דאף שהרמ"א סי' ל"ב סט"ו והמ"ב סק"מ פסקו דשיעור הרגל השמאלית של ה"ה הוא כמלא אות קטנה, החזו"א סי' ז' חולק וס"ל כשו"ע שם דסגי בכל שהוא, ומ"מ לענ"ד גם לשו"ע והחזו"א הוא אם מיהא תינוק קוראו כ"ה" אלא שלרמ"א אעפ"כ ל"ח ה"ה עד שיהא ברגל שיעור או"ק. ובעיקר דברי מרן החזו"א ז"ל בזה, יעו"ש דהוא משום דס"ל דהסברא נותנת דסגי בכל שהוא, ולא הי' לפניו כי אם קיצור דברי סה"ת שהביא הב"י וכמבואר שם בחזו"א, אבל באמת בסה"ת מבואר להדיא כרמ"א דלא מסתבר כלל שיהי' סגי בכל שהוא).

יז. יש להקפיד שרגל אות "ז" לא תרד מתחת לשיטה מחמת שינוי צורה ל"ן, ואם יורדת שליש עובי קולמוס צריך שאלת חכם ולא מועיל בזה הבחנת תינוק (יעו"י דרכי משה סי' ל"ו סק"ד וסק"ז ושו"ת שבט הלוי ח"ט סי' י"ז). ואמר הגרמ"ש קליין שליט"א, דאם יורדת מתחת השיטה עד חצי עובי קולמוס, יש להקל בתנאי שאותיות ה"ן ארוכים ביותר, אבל בשוירדת חצי עובי קולמוס חוששים לפסול אף אם אותיות ה"ן ארוכים ביותר עכ"ד (והעירו דאת שיעור עובי קולמוס יש למדוד לפי ראש אותה הזי"ן דלפעמים ראשה עבה יותר משאר האותיות דהסופר לחץ על הקולמוס יותר מהרגיל, ולא יהי' אלא כזי"ן רבתי וכשר).

יח. דקדוק הנפוץ מאד היום בצורת אות "ל" הוא לקצר הרבה במושב ה"ל", מחמת מש"כ המ"ב שהסופרים נהגו כמובא בשם הגר"א שלא להמשיך את המושב התחתון של ה"ל" עד הגג אלא רק מעט. והנה כפי המקובל, גם אם המושב כשני שליש מהגג שפיר דמי ועיקר הקפידא היא שלא יאריך המושב עד שיהי' שווה לגג (דרך בעינן שיהי' אפשר לראות את ה"ל" כ"ט" הפוכה ע"י הורדת צוואר ה"ל" למטה וכמבואר במקור דברי המ"ב, וכן כתב הסופר המובהק ר' נתנאל סופר זצ"ל ועוד גדולי הסופרים כשני שליש מהגג, וכן הוא בכל ספרי הסת"ם שנדפסו בזמן המ"ב שהמושב הוא כשני שליש מהגג, ובכל ספרי תורה ותפילין שבידנו מהדורות הקודמים לא

יעלה יותר ביוקר. ובנוסף יש למסור להגהת מחשב של חסרות ויתרות, אבל גם יש לדרוש מהמגיה שיבדוק היטב חסרות ויתרות ולא יסמוך על הגהת מחשב [דלא תמיד הבדיקה ע"י מחשב אמינה מכמה וכמה סיבות ואכמ"ל].

^{הוצר החכמה}

סימן ו

בדיני מזוזה מקום קביעותה

א. כמה שמצוי בדלתות אלומניום או דלתות הווה שאי אפשר לקבוע את המזוזה תחת המשקוף מה יעשה

בספר מזוזות ביתך לגר"ק שליט"א (סי' רפ"ט סק"ח) כתב, דאם לא קבע המזוזה בחלל הפתח כי אם בצד הפונה לפנים או בצד הפונה לרה"ר אפי' הניחה בעץ המזוזה עצמה ובתוך טפח הסמוך לחלל הפתח רוב הפוסקים פוסלים.

ולא ידעתי מי המה רוב הפוסקים אבל מצאתי כן בספר יד קטנה (פ"ג הי"א ויעו"ש במנ"ע) דכתב לפסול המזוזה כל שלא קבעה ממש בתוך החלל שתחת המשקוף, ואף שבגמ' (מנחות ל"ב ב') אמרינן רק לגבי הניחה אחר הדלת דהוא פסול, כתב במנ"ע שם שהוא לאו דוקא אלא בין אחורי הדלת ובין מבחוץ כל שאינה ממש תחת חלל המשקוף אלא על הכותל פסולה ואף שהיא בטפח הסמוך למזוזה. ולדברי היד קטנה והגר"ק שליט"א צ"ל דהא דמייתי הגמ' דאמר רב יהודה אמר שמואל מצוה להניחה בתוך חללו של פתח, הוא אינו למצוה בעלמא כי אם לעיכובא. וסיים שם היד קטנה, "הארכתי בדבר פשוט לפי שרבים אינם יודעים בזה לפרשה על הנכון".

ובל דבריו בזה תמוהים, חדא דמש"כ דהא דאמרינן בגמ' דהניחה אחר הדלת פסול, הוא לאו דוקא אלא בין אחורי הדלת ובין מבחוץ כל שאינה ממש תחת חלל המשקוף פסול, הוא דוחק.

ירח וכן מסיימים בכעין חצי ירח לכיוון השני, וכן בפרשיות התפילין של החזו"א ובס"ת שלו לא מצינו ביותר מזה], והחזו"א דייק כן מלשון הרא"ם שכתב "שלא יעשה ראשו עגול אלא משוך" ולא כתב "שלא יעשה ראשו עגול אלא מרובע". מיהו לענ"ד מדברי הראשונים אין נראה כן אלא סגי במרובע וכמבואר במ"ב, דהנה המשך דברי הרא"ם הוא "שיהא לכל ראש האות ג' פנים" [ובברוך שאמר הגירסא "ג' פנין"] והוא לשון רבים של פינה, ומבואר דסגי בג' פינות. ובברוך שאמר כתב בשם רבינו שמחה, וז"ל יש מפרשים לזיין זיון שיש לעשות לכל אחד ואחד שלשה זוויות כמו שיש בראש כל זיין יחידית עכ"ל [ומה שכתב "שיש לעשות לכל אחד ואחד וכו'" ר"ל כמש"כ המ"ב באות "ג" דכל ראשי שמאל שבאותיות שעטנ"ז ג"ן דומה לזיין, כלומר שיעשה משוך ולא עגול וכמו בזיין]. והנה מבואר דסגי בג' פינות או ג' זוויות, וכן לשון המרדכי שהביא שם החזו"א "דסומכין על הקרנות", וסתם קרן בודאי הכוונה לקרן של ריבוע, והחזו"א שם נדחק בזה. ומה שהקשה החזו"א דאי סגי במרובע למה כתב הרא"ם "שלא יעשה ראשו עגול אלא משוך" הול"ל "לא יעשה ראשו עגול אלא מרובע", הלא גם לדברי החזו"א יקשה דא"כ הול"ל "לא יעשה ראשו מרובע אלא משוך", אבל נראה דמש"כ הרא"ם "משוך" כוונתו פשוטה דהוא על תנועת הקולמוס, שיעשה ראשו בתנועה של משיכה כך שיווצרו פינות ולא בתנועה של עיגול).

כא. מצוי לפעמים שבשעת כתיבת האות יורדת טיפת דיו מהקולמוס באופן שאם תישאר במקומה תהי' האות פסולה, ותוך כדי הכתיבה נשאבת הטיפה חזרה לקולמוס ולא נשאר שום רושם של דיו היכן שהיתה, ויש לדון דפסול משום חק תוכות וצ"ע, ואם שואב את הדיו להדיא ע"י הקולמוס או ע"י איזה חתיכת נייר סופג ודאי פסול משום חק תוכות וכמש"כ בספר משנת הסופר לגרי"מ שטרן שליט"א (סי' ח' סק"י ובביה"ס שם) בשם האחרונים.

כב. יש למסור להגה של מגיה מומחה [ועדיף שנים] ולא לסמוך על הגהת הסופר, ורצוי מאד למגיה שנוטל שכרו לפי זמן הבדיקה ולא תשלום קבוע ולבקש שיגיה בדקדוק גדול ואף אם